

ЧАСТИНА I

Тема I. СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

ОСНОВНІ ТЕЗИ

- **Загальне поняття політичного процесу, макро- та мікрівиміри його аналізу. Політичний процес як функціонування політичних інститутів, інтегральна активність соціально-політичних акторів. Концептуальні підходи до інтерпретації політичного процесу.**
- **Структура та типи політичного процесу. Політичні зміни та розвиток. Режими протікання політичного процесу.**
- **Концептуальний підхід Г.Алмонда та Б.Пауелла до визначення основних фаз політичної динаміки: артикуляція та агрегування інтересів, прийняття та реалізація рішень, контроль та корегування.**
- **Суб'єкти політичного процесу, Внутрішня динаміка політичного процесу як розстановка та співвідношення соціально-політичних сил, сукупність їх акцій та інтеракцій. Поняття „політична сцена”.**

1.1. Сутність та зміст політичного процесу. Дослідження політичного процесу дозволяє розглянути політичну систему суспільства у функціонально-динамічному вимірі, з'ясувати основні механізми її розвитку та взаємодію з навколишнім середовищем.

Поняття *процес* (лат. продовження) означає *динамічний стан будь-якого об'єкту, що розвивається, сукупність послідовних дій для досягнення будь-якого результату*. Це поняття має універсальний характер, оскільки відображає реальний стан природи та суспільства. Процеси в цілому складають форму функціонування суспільства, політичні процеси складають форму

розвитку та функціонування політичної системи. У самому широкому сенсі політичні процеси можна визначити як форму активності суспільства. В „Міжнародній енциклопедії соціальних наук” політичний процес визначається як діяльність людей в різноманітних групах з приводу боротьби за її використання для досягнення індивідуальних та групових інтересів.

Процесом у будь якому випадку є зміна відносно до визначеного початкового стану середовища. Ця зміна має координати в просторі та часі, об’єкти процесу характеризуються сталими зв’язками.

Спираючись на загальнонаукові висновки, *поняття політичного процесу може бути визначене як сукупність взаємопов’язаних явищ політичного життя, що спрямовані на досягнення певного результату.*

Уявлення про динаміку політичного життя почало формуватися ще на початку історичного розвитку держав. Так, Полібій в своїй «Історії в сорока книгах» висловив ідею про цілісний колообіг політичного життя, який складається з становлення, розквіту, упадку держав. В такому ж контексті розглядали політичні явища Платон та Аристотель.

Сучасна теорія політичного процесу пов’язана з іменами В.Парето та А. Бентлі. В.Парето в «Трактаті по загальній соціології» обґрунтовував ідею про те, що еліти виступають у якості суб’єктів політичного процесу. Сутність соціально-політичної динаміки В.Парето пов’язував з ”циркуляцією еліт” , яка полягає в постійному процесі оновлення елітних прошарків активними та компетентними представниками народних мас.

А.Бентлі трактував політичний процес як боротьбу соціальних груп, що змагаються за державну владу. В праці “Процес управління” було сформульовано його концепцію груп інтересів або зацікавлених груп, введено до наукового обігу поняття артикуляції та ідентифікації групових інтересів у якості первинних для вивчення політичного процесу. Продовжив розвиток теорії політичного процесу Д.Трумен, що в 1951 році опублікував працю

„Процес управління”. Під політичним процесом він розуміє боротьбу соціальних груп за владу та контроль за розподілом ресурсів. Його сутність виступає як цикл переходу від нестабільних взаємодій до встановлення відносної рівноваги між групами інтересів, до відтворення старої моделі стабільності чи створення нової.

Системний підхід до дослідження політичного процесу в західній політології пов'язаний з працями Т.Парсонса та Д.Істона. Вони виділяли чотири фази політичного процесу: 1) вхід – вплив зовнішнього середовища на політичну систему у формі її підтримки та висування вимог до неї; 2) конверсія – перетворення вимог у рішення; 3) вихід – реакція політичної системи у вигляді рішень та дій; 4) зворотній зв'язок - повернення до рівноваги. Така модель циклічного функціонування політичного процесу була надзвичайно популярною і лише у другій половині ХХ століття почала поступатися більш сучасним підходам.

Основні засади моделі політичного процесу як адаптації політичної системи до мінливих умов зовнішнього середовища сформулював Г.Алмонд. У своїй концепції він намагався поєднати діяльність соціальних груп та функціонування усієї системи. Д.Ептер та інші американські політологи широко використовували ідеї Г.Алмонда для дослідження політичних процесів останньої чверті ХХ сторіччя у країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

Характеристика політики як процесу дозволяє більш глибоко проаналізувати взаємодію суб'єктів з приводу державної влади. В цьому контексті деякі науковці ототожнюють політичний процес з політичною сферою в цілому (Р.Доуз) або з усією сукупністю поведінкових дій суб'єктів влади, зміною їх статусів та впливів (Ч.Мерріам). С.Хантінгтон пов'язує політичний процес з функціонуванням та трансформацією інститутів влади. Д.Істон розуміє його як сукупність реакцій політичної системи на виклики навколишнього середовища. Р.Дарендорф особливу увагу звертає на суперництво груп за

Політичні відносини та процеси

статуси та ресурси влади, а Дж. Мангейм та Р.Річ визначають його як складний комплекс подій, що визначають характер діяльності державних інститутів та їх впливу на суспільство.

Можна виділити наступні трактування сутності політичного процесу:

1. Політичний процес як форма функціонування політичної системи, що еволюціонує у часі та просторі.
2. Політичний процес як один з суспільних процесів, на відміну від економічних, соціальних та ін.
3. Конкретний політичний процес з визначеним результатом (формування партії, проведення виборів).
4. Політичний процес як сукупність суспільних змін, обумовлених активністю суб'єкта інтересу, що адаптується до політичної структури.
5. Політичний процес як боротьба конкурентних груп за статуси та ресурси влади.
6. Политический процес як сукупність дій формальних та неформальних суб'єктів по здійсненню власних специфічних функцій у сфері влади.

Узагальнюючи різноманітні підходи, можна вважати, що ***політичний процес представляє собою сукупність усіх динамічних змін в поведінці та відносинах суб'єктів, які функціонують у політичному просторі під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.*** Доволі поширеним є також наступне визначення: ***політичний процес – це внутрішньо пов'язана послідовність політичних подій та явищ, а також сукупність дій різноманітних суб'єктів політики, спрямованих на досягнення, утримання та використання політичної влади в суспільстві.***

В аспекті такої інтерпретації політичного процесу, його ***центральною характеристикою виступають зміни, які означають модифікацію структури та функцій, інститутів та форм, постійних та змінних рис,***

темнів еволюції та інших параметрів політичних явищ. У якості джерела політичних змін політична наука зазвичай розглядає конфлікт, який виступає як варіант взаємодії політичних суб'єктів. Як джерело політичного процесу конфлікт представляє собою різновид та результат конкурентної взаємодії суб'єктів (груп інтересів, держав, індивідів), що змагаються за розподіл владних повноважень або ресурсів.

Поняття політичного процесу використовується у двох відношеннях – як макро- та мікро зміни. В макро аспекті його визначають як хід розвитку, відтворення політичної системи під впливом діючих на неї факторів, тобто як універсальну динамічну характеристику. В мікро аспекті під політичним процесом розуміється рівнодіюча дій різних соціальних та політичних суб'єктів, тобто сукупність субпроцесів.

Таким чином, політичний процес є динамічною характеристикою політики, яка визначає розгортання політики у часі та просторі у вигляді послідовності дій та взаємодій. Формами його існування виступають політичні зміни та політичний розвиток. ***Політичні зміни – це виникнення нових характерних рис в засобах та характері взаємодії між політичними суб'єктами, між політичною системою та навколишнім середовищем.***

На відміну від змін категорія ***політичний розвиток використовується для визначення якісних, сутнісних змін політичної системи, її вихід на новий рівень існування.*** Відповідно до цього політичний розвиток може бути визначений як процес якісних змін політичної системи, її складових або самого політичного процесу.

Таким чином, між поняттями політичних змін та політичного розвитку є сутнісна різниця. Політичні зміни розглядаються як перетворення структур, функцій та цілей в сфері розподілу та здійснення владних повноважень в межах будь-якого суспільства. Політичні зміни сприяють або пристосуванню існуючої системи влади до нових вимог соціального середовища, або заміні даної

системи політичного управління на іншу для підтримки життєдіяльності. Основні типи – політична реформа, революція державний переворот, реставрація, перегляд конституції.

Політичний розвиток – це сукупність динамічних процесів, що розгортаються в даному суспільстві, які визначають зміни всередині політичної системи або її заміщення іншою, як правило більш здатною ефективно відповідати на актуальні вимоги та виклики. Закономірності політичного розвитку відображають сталі взаємовідносини між соціальними групами та практичну діяльність акторів в політичній сфері. Вони виявляються як тенденції, що сумують сполучення або конфлікт різноманітних інтересів, які обумовлюють характер політичних дій.

Політичні зміни постійні, оскільки не існує повністю статичних політичних систем, та застиглих в одному стані суспільств. В той же час, стабільність та досконалість політичних систем залежить від здатності суспільств змінюватися та пристосовуватися до нових умов. Стабільність політичної системи не означає, що в ній не відбуваються зміни. Навпаки – усталеність – це характеристика системної здатності вчасно адаптуватися до внутрішніх та зовнішніх впливів. Політичний розвиток системи відображає її активну реакцію на структурні, фінансові, ресурсні та інші кризи сучасного суспільства. Мобілізуючи власний потенціал та проводячи перегрупування соціально-політичних сил, суспільство може відтворити життєздатність політичної системи вже на більш високому рівні.

Структура політичного процесу складається з суб'єкта процесу, об'єкта, який необхідно досягти, методів, ресурсів та виконавців, які пов'язують суб'єкт та об'єкт.

Дослідження політичного процесу має велике наукове значення. Воно дозволяє:

1. Описувати стан політично організованого соціального середовища.

2. Вивчати сутність та спрямованість динаміки соціального середовища.

3. Створювати об'єктивну базу для формування теорій, що забезпечують засоби досягнення цілей, їх залежність від середовища протікання.

В науковому аналізі політичного процесу виділяють глобальні та локальні підходи. З точки зору *глобального підходу*, політичний процес – це рух форм інтеграції цілого по специфічній осі історичного часу, яка існує суб'єктивно об'єктивно (в сфері суспільної свідомості). Цей рух детермінується попереднім досвідом, об'єктивними початковими цілями та ідеологічними перспективами. Структура політичного процесу в цьому контексті включає в себе три головні елементи:

1. Система соціальних зв'язків.
2. Способи інтеграції груп навкруги загально соціальних цілей.
3. Форми адаптації крупних соціальних груп до створених умов задоволення потреб та реалізації інтересів.

Суб'єкти політичного процесу можуть існувати на трьох основних рівнях:

- Групи в цілому.
- Організації групи.
- Політичної ролі індивіда.

Виходячи з цього, аналіз політичного процесу повинен ґрунтуватися на трьох основних характеристиках.

1. Суб'єкта політики в умовах, при яких реалізуються потреби або задовольняються інтереси. Необхідно з'ясувати, від якого імені здійснюється дія.

2. Рівня адаптації сили впливу різноманітних рівній політичної суб'єктності. Тут треба знайти відповідь на питання – хто або що (який орган) діє.

3. Чинники впливу на політичні дії та їх виявлення в політичній системі. Основне питання – як і в яких умовах діють суб'єкти.

Другий підхід до аналізу політичного процесу зосереджує увагу на *окремих процесах, що відбивають рух політичного життя в цілому*. Такий різновид аналізу дозволяє вивчати ціле шляхом пошуку загальних причин протікання частних процесів. Наприклад, вплив політичної системи на навколишнє середовище означає розвиток наступних процесів:

1. Виявлення соціальними групами потреб, прагнень, інтересів. Формулювання групової мети.
2. Артикуляція інтересів.
3. Процес систематизації та репрезентації інтересів.
4. Реалізація інтересів.

Таким чином, політичний процес – це різновид соціального процесу, що характеризує часову послідовність цілісних станів відносин людей з приводу влади у просторі її легітимного підтримування; становить собою рівнодіючу індивідуальних і групових лій та взаємодій, тобто сукупної політичної активності даного суспільства; включає в себе засоби взаємодії держави та громадянського суспільства, інститутів політичної системи та соціального середовища, влади та громадянина, відтворення та оновлення структурно-функціональні та інституціональні складові політичного порядку.

1.2. Типологія політичних процесів

Існує багато класифікацій політичних процесів за різноманітними критеріями. Зокрема, виділяють загальні та локальні політичні процеси. Загальний політичний процес охоплює все суспільство та веде до сутнісних змін або навіть до змін стану політичної системи. Загальний політичний процес розглядається як динамічна характеристика всієї політичної системи, зміна її

якісних станів. На відміну від цього, під локальним політичним процесом розуміється рівнодіюча акцій та інтеракцій соціально-політичних акторів.

Локальні політичні процеси – це різноманітні форми політичної активності суспільства, спрямовані на реалізацію певних політичних цілей, що не чіпають якісного стану політичної системи в цілому.

Загальний політичний процес не є простою сумою локальних політичних процесів. Він відрізняється від них не тільки масштабом та змістом, але й формами. Загальний політичний процес протікає в таких формах, як еволюція, революція, криза, трансформація, розвиток. Прикладом загальних політичних процесів виступає зміна форми державного устрою, форми правління, політичного режиму влади.

Політичні процеси, що протікають у різних країнах мають значні особливості, але ряд спільних критеріїв дозволяє виділяти такі їх різновиди: а) ***локально-регіональні та глобальні***. Класифікація політичних процесів за таким критерієм спирається на масштаб впливу того чи іншого регіонального процесу на загальний перебіг світової політики. Наприклад, етнополітичний конфлікт в Іраку з внутрішньої справи переріс в явище, що суттєво вплинуло на формування міжнародних політичних відносин.

б) ***внутрішньо системні та перехідні (транзитні)***. Такий підхід до аналізу політичних процесів пов'язаний з системою інститутів та норм, що створює межі будь-якого процесу. Внутрішньо системні процеси розгортаються у політичному середовищі з чітко визначеними інститутами та нормами, які визнаються та виконуються усіма політичними гравцями. Така ситуація є характерною для країн з сталою політичною системою. До транзитних відносяться політичні процеси в країнах, що перебувають в стані якісної зміни влади, її інститутів, норм та відносин.

в) ***сталі та кризові***. В науковій літературі сталі та кризові політичні процеси часто вивчають у категоріях – реформа або революція. Дійсно, гострі політичні

кризи часто перетворюються у революційні вибухи, а системні політичні реформи забезпечують сталу еволюцію. В той же час, і революція і реформа можуть виступати засобом вирішення політичної кризи, що визначається наявністю або відсутністю балансу та консенсусу провідних політичних сил. Наукова перспектива такого підходу полягає в визначенні особливостей політичного управління суспільством під час кризи та в період стабільного функціонування системи;

г) ***легітимні та тіньові***. В основі такої класифікації політичних процесів лежать цінності та норми домінуючої політичної культури, а також окремих субкультур. Ці цінності визначають правила політичної гри, межі політичної діяльності, легального та нелегального.

Типи політичних процесів можуть виділятися у відповідності до засобів досягнення динамічної рівноваги політичної системи у ході її перетворень, певної послідовності політичних змін. В цьому контексті виділяють політичні процеси технократичного, ідеократичного та харизматичного типів:

- ***політичний процес технократичного*** типу базується переважно на політичних технологіях, процедурах, засобах легітимного отримання влади, прийняття рішень. Суб'єкти тут чітко виконують ті політичні ролі та функції, які визначені законодавством, політичними традиціями, а лідери виступають у якості носіїв інтересів тих інститутів, які вони безпосередньо представляють;

- ***політичний процес ідеократичного типу*** характерний для традиційних суспільств, в яких ще не сформувалася диференціація політичних ролей та функцій, автономія особистості, відсутня інтеграція різноманітних етнокультурних та соціально-економічних відносин суспільства на базі загальнонаціональної ідеї;

- ***політичний процес харизматичного типу*** властивий суспільствам, де абсолютизується роль та статус політичного лідера. У ситуації незрілості громадянського суспільства, низької правової культури та відсутності

національної згоди з приводу рис та властивостей бажаного суспільства єдиною умовою ефективності політичного процесу стає харизматична особистість.

Одну з найвідоміших типологій загальних політичних процесів запропонував відомий американський політолог Л.Пай. В книзі „Незахідний політичний процес” він запропонував характерні відмінності політичних процесів „західного” та „незахідного” типів. Зокрема були виділені наступні відмінності:

1. В незахідних країнах низькою є диференціація та спеціалізація політичної системи, сфера політики практично не відділена від інших сфер суспільного життя.

2. Мають місце глибокі розбіжності в політичній культурі, орієнтаціях та навичках різних поколінь.

3. Значним впливом на незахідний політичний процес користуються харизматичні лідери, взагалі політичне життя надзвичайно персоніфіковане.

4. В політичній владі відсутня єдність з питань стратегії та тактики суспільного розвитку.

Інший тип класифікації ґрунтується на цивілізаційних та культурних відмінностях. Тут виділяють *горизонтальні та вертикальні політичні процеси*. Перші базуються на визнанні формальної рівності головних учасників політичного процесу. В них існує загальна система цінностей та правові регулятори політичної діяльності. У вертикальних політичних процесах політична система тримається в основному на авторитеті лідера, існує жорстка ієрархічна система підпорядкування політичних суб'єктів, головними загальними цінностями виступають дисципліна та підкорення ідеям і розпорядженням лідера.

Для вивчення типології політичних процесів важливе значення має розгляд різноманітних *режимів їх протікання*. Зокрема виділяють:

- режим функціонування, який не виводить політичну систему за межі усталених відносин між громадянським суспільством та владою.
- режим занепаду – приводить до регресивних змін політичної системи. Такі зміни мають негативний характер по відношенню до норм та умов цілісного існування політичної системи. Політичні рішення, що, приймаються не управляють політичною системою і суспільством в цілому.
- режим розвитку виводить інститути та механізми влади на новий якісний рівень, що здатний адекватно відповідати на нові соціальні вимоги та забезпечувати керованість суспільства за нових умов.

1.3. Актори політичного процесу

Основними суб'єктами політичного процесу виступають політичні системи, політичні інститути (держава, громадянське суспільство, політичні партії та ін.), групи інтересів, а також індивіди.

Політичний інститут – це відтворювана у часі сукупність норм та правил, організаційного потенціалу, що впорядковує політичні відносини в певній сфері політичного життя. Основним владним інститутом та провідним суб'єктом політичного процесу виступає ***держава***. Іншим важливим актором політичного процесу є громадянське суспільство, яке також може розглядатися як політичний інститут. Менш масштабними суб'єктами політичного процесу виступають ***партії, групи інтересів, індивіди***. Індивіди та групи можуть приймати участь в політиці не лише в інституціональних формах, наприклад, голосуючи на виборах, але й у формі стихійних масових виступів.

З метою досягнення групових інтересів люди можуть створювати спеціальні групи, що відрізняються ступенем інституціоналізації — від випадкової групи, створеної під час мітингу до організованої, довготривалої групи інтересів. Від ступеня інституціоналізації політичної діяльності залежить не тільки досягнення конкретних цілей, але й відтворюваність, повторюваність, регулярність політичних відносин, їх закріплення в правилах та нормах.

При аналізі політичного процесу дуже важливо враховувати характер взаємодії його суб'єктів. Характер взаємодії істотно залежить від масштабу політичного процесу та суб'єктів. Зокрема, характер взаємодії між політичною системою та навколишнім середовищем буде визначатися рівнем еволюційного розвитку системи та оточення, наприклад, ступенем внутрішньої диференціації. Характер взаємодії між суб'єктами, наприклад між громадянином та окремою партією, буде визначатися вже іншими параметрами: інституціональними умовами, особливостями партійного розвитку, місцем партії в політичній системі, соціально-психологічними особливостями розвитку особистості та ін. У загальному вимірі, характер взаємодії суб'єктів політичного процесу описується у термінах конфронтації, нейтралітету, компромісу, союзу, консенсусу.

Для характеристики процесів функціонування та взаємодії суб'єктів політичного процесу використовують поняття *акцій (дій) та інтерацій (взаємодій)* різних учасників політичного процесу. Для з'ясування ролі політичних суб'єктів в політичному процесі використовують наступні характеристики:

- Потенціал політичних суб'єктів – індивідуальні чи групові, ступінь організованості, змобілізованості та свідомості групового суб'єкту, обсяг ресурсів.
- Засоби, форми та методи політичної діяльності.
- Типи інтерацій між ними.

В контексті дослідження суб'єктів політичного процесу важливим видається вивчення взаємовідносин різноманітних груп інтересів з владними інститутами, що виробляють політичний курс. На думку Г.Алмонда можна виділити три основні типи систем груп інтересів: плюралістичний; демократичний корпоративістський та керований.

Політичні відносини та процеси

Плюралістична система груп інтересів визначається певними особливостями організації груп інтересів та участю їх в політичному процесі:

- різноманітні групи можуть представляти єдиний соціетальний інтерес;
- членство в групах є добровільним та обмеженим;
- групи зазвичай мають вільну та децентралізовану організаційну структуру;
- групи інтересів та владні органи чітко відокремлені одне від одного.

Такі групи інтересів, наголошує Г.Алмонд, конкурують між собою в боротьбі за членів та вплив. І всі одночасно намагаються нав'язати свої вимоги особам, що визначають політичний курс та бюрократії. У якості прикладів такої системи називають США, Канаду та Нову Зеландію, з певними застереженнями Велику Британію, Францію та Японію.

Демократичні корпоративістські системи характеризуються більш організованим представництвом інтересів:

- єдина головна асоціація представляє певний соціетальний інтерес;
- членство в такій асоціації зазвичай буває обов'язковим та майже всезагальним;
- головні асоціації мають централізовану структуру і чітко спрямовують дії своїх членів;
- у багатьох випадках групи інтересів систематично приймають участь у виробленні та реалізації політичного курсу.

Найбільш сформовані корпоративістські системи склалися в Австрії, Нідерландах, Норвегії та Швеції, схожі тенденції прослідковуються у Німеччині та Данії.

Керована система організації груп інтересів базується на наступних ознаках:

- кожен сектор суспільства представлений однією групою;
- членство в таких групах часто є примусовим та безальтернативним;

Політичні відносини та процеси

- кожна група має ієрархічну структуру;
- групи контролюються урядом або його органами з метою мобілізації підтримки політичного курсу уряду.

В таких системах групи існують для того, щоб полегшити контроль уряду за суспільством. Найбільш показовими в цьому відношенні є традиційні комуністичні системи. До сього часу подібний контроль існує у Китаї, північній Кореї, В'єтнамі та на Кубі. Розвиток високо контрольованих груп інтересів притаманний і для деяких некомуністичних режимів, наприклад Бразилії та Мексики.

Внутрішня динаміка політичного процесу визначається розстановкою та співвідношенням соціально-політичних сил. Американські вчені внутрішню динаміку політичного процесу називають “політичною сценою” (political performance). Розстановка сил визначається шкалою, що визначає політичних акторів, відносно правлячого угруповання – підтримки та протистояння. Позиція суб'єкта в цьому контексті - це положення відносно владного центру (осі). Диспозиція – відносини з іншими суб'єктами. Співвідношення сил, визначається передусім потенціалом політичних акторів.

Г.Алмонд та Б.Пауелл, систематизуючи фази політичної динаміки, визначають також провідних суб'єктів, виділяють носіїв функцій на кожній з них:

	<i>Зміст фази політичної динаміки</i>	<i>Суб'єкти, носії функцій</i>
I фаза	артикуляція індивідуальних та групових інтересів	групи інтересів, асоціації, суспільні організації
II фаза	Агрегація інтересів (узагальнення) інтересів	політичні партії

Політичні відносини та процеси

III фаза	вироблення політичного курсу	представницькі та законодавчі інститути, які формують колективні рішення
IV фаза	реалізація прийнятих рішень	виконавча влада
V фаза	контроль та арбітраж	інститути судового й конституційного нагляду, що повинні усувати розбіжності інтересів соціальних груп на ґрунті суспільно визнаних норм

Питання та завдання для перевірки

1. Що таке політичний процес, в чому полягають його базові інтерпретації?
2. Визначте структуру та внутрішні компоненти політичного процесу.
3. Які критерії використовуються для типології політичних процесів?
4. Визначте та охарактеризуйте основні типи політичних процесів.
5. Хто виступає акторами політичного процесу, які типи взаємовідносин складаються між ними?
6. В чому полягає зміст розстановки та співвідношення політичних сил, поняття «політична сцена».
7. Якими показниками характеризується потенціал суб'єктів політичного процесу?

Рекомендована та використана література:

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. Пер. с англ. А.Богдановского, Л.А.Галкиной; Под. Ред. М.В.Ильина, А.Ю.Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 492.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Переклад з німецької О.Погорілого. – К.: ОСНОВИ, 1988. – 534 с.
3. Дегтярев А. Основы политической теории. – М.: РОССПЭН. – 570с.
4. Даль Роберт А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / О.Д. Білогорський (пер.з англ.). — Х. : Каравела, 2002. — 216с.
5. Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І.Ф.Кураса. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
6. Клингеманн Х.-Д., Алмонд Г. А., Гудин Роберт И. Политическая наука: новые направления: [Пер. с англ. / Р. И. Гудин, Х.-Д. Клингеманн, Г. Алмонд и др.]; Под ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клингеманна; Науч. ред. рус. изд. [и авт. вступ. ст.] Е. Б. Шестопаля; [Ин-т "Открытое о-во"]. — М. : Вече, 1999. — 814с.
7. Макиавелли Никколо. Государь: [Сборник : Пер. с итал.] / Никколо Макиавелли. — М. : ЭКСМО-пресс, 1998. — 653с.
8. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Под. ред. Мелешкиной Е.Ю. – М.: Издательский дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 304 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.
10. Політологія / За ред. А.Колодій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – Кн.1:Політика і суспільство. – 664 с.
11. Політологія: Підручник для студ. вищ. навч. закладів / За ред. Бабкіної О.В., Горбатенка В.П.. – К.: В. Ц. “Академія”, 2006. – 568 с.

12. Політологія: Довідник / За ред. М.І.Обушного. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.
13. Политология: Учебник / Под ред. В.А.Ачкасова, В.А.Гуторова. – М.: Юрай-Издат, 2006. – 692 с.
14. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф.Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 670с
15. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: Либідь, 2009. – 480 с.